

Ju mer tillväxt, desto sämre får vi det

Av Lars Ingelstam

Ordfront Magasin mars 3/2004

Egentligen vill jag inte skriva den här artikeln. Den är inte särskilt konstruktiv, framför allt handlar den om fel saker.

I den förra valrörelsen häcklade den borgerliga oppositionen regeringen för att den inte "främjat tillväxten" tillräckligt ivrigt eller effektivt. Dagstidningarna följde upp med att redovisa vår placering i den internationella "tillväxtligan". Alla partier har, mer eller mindre entusiastiskt, accepterat tillväxt som det överordnade politiska målet. Socialdemokraterna har i höstas publicerat ett 45 sidor tjockt rådslagsmaterial "Tillväxt för trygghet och rättvisa".

Frågan har fått ett sådant utrymme på den politiska agendan att detta i sig blir ett formidabelt hinder för ett vettigt samtal om vad som borde göras.

Den flummiga och missvisande debatten om tillväxt är skadlig. Den vanställer verkligheten, avlänkar politikernas energier i fel riktning och manipulerar människors förväntningar. Om den aktuella tillväxtretoriken skall tas på allvar håller vi på att få en samhällsutveckling som riktar in ansträngningarna mot sådant som människorna inte behöver (flera saker) medan det samtidigt görs allt klarare att vad de verkligen behöver (bättre välfärdstjänster, goda jobb och ökad trygghet) det kommer de inte få.

Jag har ofta haft anledning kritisera fack-ekonomerna. I detta fall kan de dock knappast beslösas med att bidra till missvisningarna (däremot kan de kritiseras för underlåtenhetsynder och tystnad). I själva verket uttrycker de sig påtagligt försiktigt och med tillbörliga reservationer om BNP och tillväxt i de källor som jag konsulterat. De flesta är givetvis medvetna om att tillväxt är ett problematiskt begrepp.

Grundläggande är *bruttonationalprodukt* (BNP) som uttrycker det sammanlagda värdet av de varor och tjänster för slutlig användning som produceras för marknaden och för den offentliga sektorn i ett land under en period, vanligen ett år. BNP per capita brukar användas för jämförelse mellan länder, och anses vara ett ungefärligt mått på ett lands ekonomiska utvecklingsnivå, liksom på den genomsnittliga *materiella* levnadsstandarden i landet. Tillväxt är ett mått på förändringen i BNP (eller BNP per capita) vanligen räknad i procent på årsbasis.

Det finns en rad problem kring mätning och tolkning av BNP och tillväxt. BNP innehåller en hel del 'bads' (i motsats till 'goods'): sådant som olyckor, ohälsa och omställningar. Däremot räknar man inte in

obetalt arbete, t ex i hushållen. Vidare har tillväxten historiskt varit förknippad med miljöförstöring och utarmning av naturresurser. Men dessa problem lämnar jag åt sidan i denna artikel.

I en utpräglat fattig ekonomi, som Sverige för 140 år sedan eller Övre Volta i dag, är det uppenbart att tillväxt är bra. En materiell nivåhöjning är precis vad ett samhälle i fysisk knapphet behöver. Men denna samvariation mellan tillväxt och livskvalitet blir under 1900-talet i t ex Sverige gradvis allt mindre självklar. Sociologen och statistikern Sten Johansson hävdar i en artikel att sambandet bröts på flera avgörande punkter under 1970-talet. I en rad enkätstudier kan man lära sig att människor, ända från 1970-talet, sätter tillväxt i materiellt avseende långt ner på sina önskelistor, efter jobb, trygghet, sjukvård och god miljö.

Moses Abramovitz, nordamerikansk nationalekonom med världsrykte, redovisar en skarp och intressant betraktelse över tillväxt i ett längre historiskt perspektiv i *Tänkar om tillväxt*. Men hans fokus ligger hela tiden i industrin och hur man kan förklara och eventuellt också främja industriell tillväxt. De starka och övertygande exemplen kommer från 1900-talets första hälft. Men när han i ett avslutande kapitel skall ta ställning till ”uthållig tillväxt” och samtida frågor som klasstruktur, trygghet, normbildning och den ”nya samhällsformen” blir han trevande och (sympatiskt!) osäker: ”Tillväxten innebär alltså kostnader, konflikter och motstånd”.

Första missvisningen: tillväxt och välfärd

Hur ser sambandet mellan välfärd och tillväxt ut? Om vi vill att vård, skola, omsorg och dessutom sjuka, pensionerade och studerande skall få ökade resurser – vad har då ekonomisk tillväxt för betydelse? ”Om staten, landstingen och kommunerna skall klara att utveckla insatserna för välfärden i framtiden måste de totala resurserna öka. ... En ekonomi i tillväxt skapar resurser som kan öka rättvisan och tryggheten i samhället” står det i socialdemokraternas rådslagsmaterial *Tillväxt för trygghet och rättvisa*. Men är det verkligen sant?

Man följer upp med ett räkneexempel. ”Varje tiondels procent högre tillväxt skapar över en miljard kronor i ökade skatteintäkter och lika mycket i förstärkning av hushållens ekonomi.” Jaha, då har alltså den offentliga sektorn möjligheten att anställa ett antal ytterligare lärare, undersköterskor och poliser? Man försummar dock att berätta fortsättningen på historien. Nästa år, eller kanske ännu tidigare, begär just lärare, undersköterskor och poliser samma lönepåslag som den privata sektorns anställda redan fått eller kan räkna med (med hänvisning till tillväxten!). Och samma sak för pensionärer, sjukskrivna, studerande och arbetslösa. Eftersom betalningarna till de offentligt anställda och transfereringarna anständigtvis bör gå i takt med tillväxten och den allmänna löneutvecklingen så är den utlovade miljarden redan förbrukad. Ingenting har hänt utom att alla fått en materiell standard som är en smula högre än tidigare. Detta borde egentligen ingen förväntat sig över:

höjning av den *materiella* nivån i samhället är precis vad tillväxt handlar om.

Detta samband är elementärt och känt. Det finns redovisat i forskningslitteraturen, läroböcker, kolumner i DN av kända ekonomer, artiklar i LO-tidningen, riksdagsdebatter och på många andra ställen. Dess djupare innebörder ”upptäcktes” och har behandlats i den vetenskapliga litteraturen från slutet av 1960-talet, under rubriken *obalanserad tillväxt* (William Baumol) och självbetjäningssamhället (Jonathan Gershuny). Sambandet är alltså *känt* sedan länge, och måste anses vara allmännytt bland ekonomer och många andra samhällsvetare.

Att det inte också är *erkänt* är en sorgligare historia. Det är nu opportunt att tävla om vem som är mest tillväxtvänlig. Vi får skämmas om vi inte håller oss kvar på nationernas tio-i-topp-lista. Även de, ekonomer och andra, som vet bättre tiger och accepterar halvsanningar och rena felaktigheter. Att lekmän och ”vanliga” politiker tror att tillväxt skall lyfta den offentliga sektorn är mera begripligt, eftersom detta var mönstret under hela perioden 1950 till 1980. Under den tiden kunde ungefär hälften av tillväxten användas till en *verklig* förstärkning av den offentliga sektorn, och den andra hälften till ökad privat konsumtion. Historisk erfarenhet tycks ge ett visst stöd åt föreställningen att tillväxten ”skapar” offentliga resurser. Men det är fel.

De trettio årens framstegspolitik byggde på en *ständig ökad skattekvot*. Att öka skattekvoten är inte längre aktuellt. Det betyder att den svenska modellen för vård, skola och omsorg plus transfereringar är fastlåst på den nivå som den har nu; den har varit ungefär densamma sedan 1980. Man kan givetvis, som socialdemokraternas rådslagsmaterial föreslår, ställa offentliga tjänster mot transfereringar. Men det är ett nollsummespel. Ekonomisk tillväxt, hur häftig den än är, har endast marginell betydelse för nivån i välfärdsåtagandena.

Andra missvisningen: tillväxt och sysselsättning

”Vi behöver ökad tillväxt för att skapa fler arbetstillfällen och återställa den fulla sysselsättningen.” Så lyder den andra delen av formeln som skall försvära oss till tillväxtens magi. Även denna är i huvudsak felaktig, även om sambanden inte är fullt så matematiskt exakta som i fallet välfärdstjänster.

Om vi först talar om sysselsättningen i industrin gäller att den har följt tillväxten positivt från 1800-talet fram till mitten av 1960-talet. Därefter har sambandet, lika entydigt, varit det motsatta. Tillväxt har förenats med en stadigt *minskande* sysselsättning i industrin. Om vi räknar på hela den privata sektorn av arbetsmarknaden blir bilden densamma, men något mildrad av en ökad tjänsteandel. Grovt sett 1 miljon arbetstillfällen har försvunnit sedan 1965, samtidigt som produktionen ökat relativt kraftigt. Detta är vad som i litteraturen kallas *jobless growth*: tillväxt utan ökad sysselsättning. Att vi i Sverige ändå har kunnat upprätthålla full sysselsättning (fram till 1989) och senare en måttlig arbetslöshet kring 4

% (efter 1995) beror på instaser från den offentliga sektorn. Under perioden från 1965 till ett stycke in på 1980-talet matchade den offentliga sektorn ganska exakt det antal jobb som försvann ur det privata näringslivet, särskilt industrin. Men detta krävde förstås en fortlöpande höjning av skattekvoten.

Den starkaste drivkraften till tillväxt är teknologiska och organisatoriska framsteg, framför allt rationalisering i produktionen. Det betyder att tillväxt hänger direkt och logiskt samman med att rationalisera bort jobb: *job destruction*. Om det skall bli nya jobb fordras alltså att respektive industri eller näringsgren samtidigt expanderar till större produktion, nya produkter eller nya marknader. Vilket som kommer att väga över – *job creation* eller *job destruction* – är en delikat fråga. Historiskt har i industrin *job creation* dominerat över *job destruction* fram till 1965 men därefter har det omvända gällt. Många framtidsforskare, med den franske ekonomen och filosofen Jean Fourastié som första namn, tenderar att betrakta en *post-industriell* utveckling som lagbunden och förutser att industrin skall krympa ner mot samma låga nivåer som jordbruket.

Hur mycket balansen kan eller bör påverkas genom politiska beslut är en omstridd fråga. För närvarande tycks staten bli genom Vinnova och forskningspolitiken satsa och hoppas stort på innovation och nya industriella produkter.

Men den avgörande balansekvationen förblir olöst. I en EU-rapport för 10 år sedan hävdades att *job destruction* kunde uppskattas till 2 % på årsbasis, räknat på hela ekonomin. För att avskaffa arbetslösheten i Europa på en tioårsperiod skulle behövas en tillväxt i BNP på 3 % stadigt under perioden. En kommitté inom EU-parlamentet hävdade att *job destruction* snarare var 3 eller 3.5 % vilket skulle göra tillväxtkravet för en *job creation* helt orealistiskt högt. I Sverige har, på grunder som jag inte kan genomskåda, siffran 1.5 % för ”teknisk” *job destruction* figurerat i officiella utredningar. Med en tillväxt på 2.5 % eller mera skulle då arbetslösheten och regeringens sysselsättningsmål kunna uppnås inom tio år. Men hur länge klarar man så hög tillväxt? Vilka styrmedel finns för att få upp tillväxten till nästan det tredubbla mot vad som gällt de senaste åren?

Professionella bedömningar ligger alltså långt ifrån de käcka och tvärsäkra påståendena i den allmänna debatten. En tillväxt som verkligen skulle ”skapa jobb” och vända den post-industriella trenden framstår som högst osannolik. Dessutom skulle den tvinga oss att konsumera varor, transporter och information/underhållning på en nivå som troligen *minskar* vår faktiska välfärd snarare än ökar den. Renodlingen av ”tillväxt för jobb” skulle leda in i en smaklös, bullrande och miljöförstörande konsumism.

Allvarligt talat ligger arbetsmarknadens problem inte i en för låg BNP eller sviktande efterfrågan utan i felaktig organisation. Lika lite som ”välfärden” har det avlönade arbetet något direkt eller tvingande

samband med tillväxt. Om vi fixerar oss till denna kommer de verkliga frågorna aldrig upp till ytan och förblir olösta.

*

Att retoriken om tillväxt trots allt lyckas och går hem kan givetvis bero på dålig allmänbildning eller allmän slapphet. Men om tillväxt är ”lösningen” trots att den inte löser något äkta problem bör man fråga sig vem som *tjänar* på retoriken.

Svaret är ganska enkelt att finna. Det privata näringslivet har intresse av bättre villkor och en mer gynnad ställning. Det vill ha lindrigare beskattning, lägre arbetsgivaravgifter och färre arbetsmarknadslagar. Svåra avvägningar i samhället döljs av den (felaktiga) tesen att med tillväxt så blir alla problem lättare att lösa.

Men visst: det finns objektiva skäl att välkomna tillväxt! Den medför att löneförhandlingar blir lugnare och att en viss fördelningspolitik görs möjlig. Kanske blir också svenska folket en smula lyckligare av några procents ökad köpkraft.

Men huvudfrågorna kvarstår. Det har varit socialdemokratins historiska bedrift att under lång tid svara konkret på frågan: hur avlänkar vi resurser till mänsklig välfärd? Just nu finns inget bra svar. Samma sak gäller sysselsättningen. Eftersom beskattningen och därmed offentliga jobb inte anses kunna öka, och arbetsdelning är utdefinierat, står det politiska Sverige i stort sett utan redskap för att hantera en fortsatt *job destruction*. Då kan det vara frestande att tala om något annat, och åtminstone antyda att detta andra nog kommer att lösa det riktiga problemet också.

Därför handlar detta till stora delar om politisk impotens – och det gäller givetvis inte bara socialdemokratin. Problemet är alltså att ”tillväxtpolitik” tränger ut de verkligt viktiga frågorna – välfärd och sysselsättning – från agendan.

Jag anklagar

Näringslivet och deras politiska vänner för att i skydd av en flummig tillväxtretorik tillskansas sig förmåner på det övriga folkhushållets bekostnad.

Ekonomer och andra samhällsvetare för att de underlåtit att upplysa om de verkliga sammanhangen; tänka alltför kortsiktigt och låta missvisningar och vanföreställningar om viktiga sakförhållanden i samhällsekonomin fortleva opåtalade.

Hyggliga och välmenande politiker för naivitet, då de låter sig inbillas att ”tillväxt” kommer att hjälpa den offentliga välfärden och skapa jobb. De bidrar till att ”tillväxt” får ett oförtjänt gott rykte som framstegsväg.

Oss alla, politiker, forskare och debattörer, för bristande energi och fantasi. Vi borde för länge sedan insett att välfärd, jobb och framsteg måste få andra innebörder och stödjas av sociala uppfinningar

*

Den här artikeln handlar om fel saker, sade jag i början. Vilka saker skulle då vara då rätt?

Jag hoppas på

En annan syn på arbete, som gör att vi kan ta tillvara de tekniska framstegen men kopplar loss arbetet från den råa ekonomismen: en social ingenjörskonst med humanistiska förtecken

En politik som erkänner att arbete är den stora fördelningsnyckeln: flera jobb åt flera människor, under färre timmar per vecka men utsträckta över flera år av livet

Ett erkännande av att det civila samhället fortfarande är kärnan i välfärdsbygget och att det bör stöttas av den offentliga sektorn snarare än ersättas

Hänvisningar:

Nationalencyklopedin (bruttonationalprodukt, tillväxt, tillväxtteorier)

Tillväxt för trygghet och rättvisa. Socialdemokraterna, Stockholm 2003

Abramowitz, Moses (1995, 2003): *Tankar om tillväxt*. SNS Förlag Stockholm

Ingelstam, Lars (1997): *Ekonomi för en ny tid*. Carlssons Bokförlag, Stockholm

Jansson, Jan Owen (2004): *Service Economics*. Manus under arbete. Linköping